

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

IV. rész

„megkérdezte: sikerült-e átnevelniük Kubában?”

Wirth Imre: – Itt ülünk, még mindig 1919... jaj, 2019-ben, nem tudok kijönni az 1900-as évekből, de ez talán azért is van, mert az első kötete, a *Némajáték* 1970-ben jelent meg. Amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának legfőbb problémája éppen az volt, hogy hazaengedik-e Rákosi Mátyást. Salvador Allende Chile elnöke lett, és kizárták a Cseh Kommunista Pártból Dubčeket. Felavatták Budapesten a kelet-nyugati metró első szakaszát. Megjelent Bereményi Géza *A svéd király című könyve*, és politikai okokból nem jelent meg Zsuzsa férje, Lengyel Péter *Mellékszereplők* című regénye.² 1968–69-ben az „új nemzedéket” három antológia reprezentálta, az *Első ének*,³ a *Költők egymás közt*⁴ és az *Elérhetetlen föld*,⁵ utóbbi a *Kilencek*⁶ költő-társaságának kezdeményezésére.

Visszanézve is nyomasztóan átpolitizált korszak volt. Milyen előzményei voltak a *Némajáték* megjelenésének? Poétikai és életrajzi szempontból is kérdezem, hiszen a kötetben egy nagyon új szülés-vers is olvasható, ami közeli, felkavaróan életet újraértelmező élmény lehetett. Az első beszélgetésünkben a halál-álomban megjelenő Anna lánya született 1969-ben. Nem tudom, ez hány év termése...

Takács Zsuzsa: – Mondjuk hét-nyolc évé. A kötet az 1962 és '69 között írott verseket tartalmazza. A *Némajáték* utolsó verse, a *Július, halálom, születésed* a születésről és a szülésről magáról, erről az összes addigi tapasztalatomon túllépő, nyers fájdalom-élményről

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² Csak tíz év múlva láthatott napvilágot: Lengyel Péter: *Mellékszereplők*, Szépirodalmi, 1980.

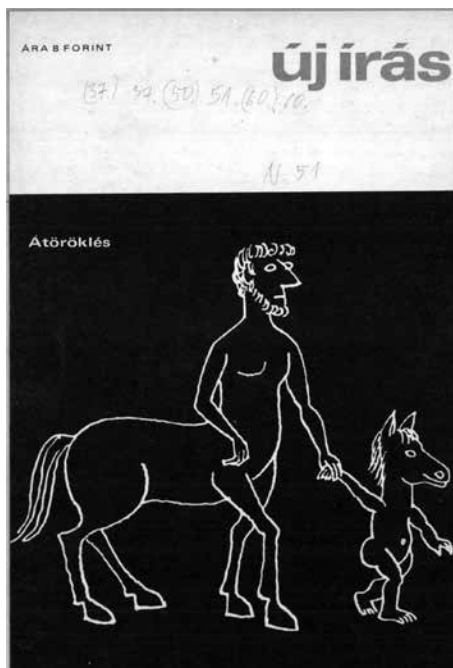
³ *Első ének*, Kozmosz Könyvek, 1968. Benne: Tóth Éva, Apáti Miklós, Halmos Ferenc, Tandori Dezső, Veress Miklós, Pass Lajos, Várady Szabolcs, Dobai Péter, Horváth Lajos, Takács Zsuzsa, Haraszi Miklós, Varjas Endre, Bencze József, Dobos Éva, Urbán Gyula, Döbrentei Kornél, Ács Jenő, Bálint Lea, Fehér József András, Béres Attila, Magyar Katalin, Szepesi Attila, Tordai Ferenc, Vida János, Kerekes András, Keresztes Ágnes, Gutai Magda, Bebesi Károly, Verbőczy Antal, Börcsök Mária, Szeder Katalin, Kertész Péter, Nádasdi Éva, Sorbán-Szabó Zoltán, Tölgyessy Miklós, Buzás Andor, Hajas Tibor, Dobos Hajnal.

⁴ *Költők egymás közt*, Szépirodalmi, 1969. Az antológiában tizenöt pályakezdőt – Apáti Miklóst, Beney Zsuzsát, Bisztray Ádámot, Iszlai Zoltánt, Kertész Pétert, Kiss Annát, Kiss Benedeket, Oravecz Imrét, Pardi Annát, Petri Györgyöt, Rózsa András, Szentmihályi Szabó Pétert, Szepesi Attilát, Takács Zsuzsát, Tölgyessy Miklóst – mutatták be idősebb pályatársaik – Simon István, Weöres Sándor, Fodor András, Garai Gábor, Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Somlyó György, Vas István, Zelk Zoltán, Fodor József, Mezei András, Pilinszky János, Benjámin László. A könyv előszavát Illyés Gyula jegyezte.

⁵ *Elérhetetlen föld*, Írószövetség KISZ-szervezet, 1969. Benne: Győri László, Mezey Katalin, Molnár Imre, Kiss Benedek, Rózsa Endre, Utassy József, Kovács István, Oláh János, Konc József.

⁶ *Kilencek*: az együttes megjelenéshez ragaszkodó, a kultúrpolitika által nem támogatott költőcsoport. Tagjai: Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József.

szól, melyet a mindent fölülíró boldogság követett. A második lányom megszületésével az egész egyetlen történeté kerekedett, és felidézte saját emlékezet-előtti létezésemet. Ha az anyai ölje, a születés előtti biztonságba, a magzati lét öntudatlanságába való visszavágyásról írok a versekben, ott már saját (képzelt) sejtéseim-emlékeim között tapogatózom. Ami az antológiákban való szereplést illeti, volt a könyvmegjelenésnek folyóirat-előzménye. Az *Új Írás* '69 augusztusi száma fiatal írókat kérdez pályájukról és elképzeléseikről. A borító elején és hátoldalán Kaján Tibor zseniális rajzai láthatók; egy gyerekfejű hintaló, illetve a felnőtt és a lófejű, kétlábú gyerek-kentaur képe néz az olvasóra. A *Mérleg* című rovatban fiatal írók vallo-másait közlik. Elküldték előzetesen kinek-kinek a szerkesztőség kérdéseit. Korrekt, a kor szellemében megfogalmazott kérdések voltak, a válaszok egy része azonban hajmeresztő.⁷ Nem akarom név szerint idézni a ma is a pályán levő írók készsége, rendszerigenlő válaszait. Egyébként két évig vártam a kötet megjelenésére, és sem előbb, sem az úgynevezett '89-es rendszerváltozásig sem voltam támogatott, hanem csak megtúrt író.

– Ha már említette, akkor azért idézem a Maga szövegét is: „Szerencsétlennek tartom a mai magyar irodalom falusi-városi származás szerinti kettéosztottságát, úgy érzem, az én nemzedéke-met nem választhatnák ketté ilyen kritériumok – nincs olyan arányú különbség, alapélményeink lényegében azonosak. Kár volna – egy rossz és nem is nagy múltú hagyomány miatt – hibának éreznünk a sokszínűség erényét.” Nem feledve, hogy 1969-ben járunk, egy évvel túl a párizsi diáklázadásokon és Csehszlovákia megszállásán – egyszerre tűnik nekem hihetetlennek, hogy még és már ismét a népi–urbánus ellentétéről van szó, az ingerültség pedig mintha egy illúzió elvesztésének szólna. Jól érzékelem?

– Döbbenet tapasztaltam, hogy tovább él ez az önsorsrontó tendencia, és a kölcsönös ellenszenv (a hatalom számára hasznos) élő tradíció. A *Költők egymás közt* című antológia és a *Kilencek Elérhetetlen földje* közös bemutatóján véletlenül Kiss Benedek mellé ültem, de kényelmetlenül éreztem magamat. Át kellett hát ülnöm az „urbánusokhoz”, merthogy én az *Újholdhoz* sorolódtam – egyébként teljes joggal. De ez nem jelentette azt, hogy elfogadhatónak tartom a kétszer fél magyar irodalom létezésének abszurdumát. Nagy László zseniális Lorca-fordításairól⁸ írtam egyébként a doktorimat.

– De pontosan mi okozta ezt a kényelmetlen érzést? Vissza tud emlékezni, mi, miért történt?

– Nem szólt be senki, de úgy éreztem, hogy nem vagyok a helyemen. Az eset jóval később, 2007-ben csaknem ugyanígy megismétlődött, amikor a DIA⁹ a tagjai közé válasz-

⁷ Csak egy kiragadott példa, a kérdésre, hogy kik hatottak rá, az egyik válaszoló: „Elsősorban Lenin. Annyira nagy személyiség, hogy még a politikai sablonok sem tudtak ártani neki.”

⁸ Federico García Lorca: *Cigányrománok*. Ford.: Nagy László. Magyar Helikon, 1976.

⁹ Digitális Irodalmi Akadémia (DIA), 1998-ban jött létre a legkiemelkedőbb magyar írók-költők forrásértékű szövegeinek megismertetésére és elérhetővé tételére.

tott (az alapító okirat szerint, hagyományosan, közvetlenül a tagok választottak meg engem is, akkor még senki másnak nem volt beleszólása a folyamatba). Ez a Gyurcsány-kormány idején volt, de már az első Orbán-kormány idején ott volt a nevem a listán.¹⁰ Mivel a forradalom kerek évfordulójára esett a dátum akkor, 2006-ban, Karátson Gábor kapta az elismerést. Amikor 2007-ben megérkeztem a DIA összejövetelére, senki nem invitált az asztalához. Nem említtem annak a költőnek a nevét, akivel előző napon együtt tanácskoztunk a Zelk-díj bizottságában, s aki mellett az egyetlen üres szék állt. Úgy tett, mintha nem is ismerne. Leültem tehát egy üres asztalhoz, de akkor odajött hozzám Spiró György, és magukhoz invitált.

– Volt erről a helyzetről bármilyen beszélgetés, szóba került Zsuzsa társaságában ennek a kibeszéletlensége, tarthatatlansága? Vagy éppen „természetes” volt a megosztottság?

– Teljesen természetes volt, azaz teljesen természetellenes.

– „A hatvanas években fellazult tételben...”, énekelte Bereményi Cseh Tamás. Hogy élte meg Zsuzsa és környezete 1968-at, a hippimozgalmakat, miközben itthon a KISZ álmozgalmi hevülete uralta az ifjúsági szcénát?

– Számomra aligha volt vonzó a KISZ hevülete. A hippimozgalom sem nyűgözött le, ez utóbbi inkább a '46-os születésű öcsém számára volt izgalmas. Ő akkor már az ELTE művészettörténet-olasz szakára járt, Bereményi például a csoporttársa volt. A Cseh Tamás–Berményi kettőt viszont nagyon szerettem én is. Kerényi Grácia, a mindkettőnknél idősebb

polonista, műfordító, aki nagy Cseh Tamás-rajongó volt, rendszeresen megajándékozott egy-egy Cseh–Berményi magnótekerccsel, azokat rongyosra hallgattam. De ellenérzés volt bennem az általános Che Guevara-rajongással szemben. Tapasztalatból ismertem a szárba szökő diktatúra sajátosságait. Úgy látszott, hogy mi már épp kifelé tartunk a diktatúra véres szakaszából, amelybe Kuba önként és dalolva gyalogol bele. Akkor az egyet nem értők, az ellenforradalmárnak kinevezett gusanók,¹¹ „féreg”, majd melegek állták a támadás pergőtüzét. De ez már saját nevelődési regényem későbbi, máig is aktuális fejezetéhez tartozik.

– Igen, itt éveket ugrottunk, hiszen a múltkor ott hagytuk abba, hogy érettségi után dramaturgiaórákra járt és az ELTE spanyol–olasz szakára. És szinte boldog volt. Hogyan szövődnek a költészet és a szerelem szálai? Hogyan születik meg az eltépett pepita-füzet kamaszversei után a Néma-játék világa?

– A vendéghallgató év után olasz–magyarra vettek fel, és külön engedéllyel, de magánszorgalomból bejártam, sőt vizsgáztam

is spanyolból. Lengyel Pétert és a többieket már az előző évből ismertem. Egy alkalommal, amikor évfolyamtársunk, a már korábban is említett „jóakaróm”, Wolf Éva szétosztotta az előző óra anyagának másolatait, nekem nem adott példányt, mondván, hogy „te csak vendéghallgató vagy”. Péter erre szó nélkül átnyújtotta a saját példányát. Ez a gesztus lenyű-

¹⁰ A Kossuth-díjat 2007-ben kapta meg Takács Zsuzsa.

¹¹ gusano (tsz. gusanos), spanyol, jelentése féreg, selyemhernyó

gözött, továbbá tetszett, hogy naponta más-más nyelven naplót ír. Így történt, hogy az olasz-spanyol-orosz-francia és a magyar szakon kötelező finn mellett japánul is tanulni kezdtem én is. A japán azonban kamu volt, hamarosan csak arra szolgált, hogy a hatvanas évek Bergman-, Fellini-, Visconti-, Andrzej Wajda-filmjeit megnézhessük Péterrel. Hogy az időmmel szabadon rendelkezhessem, ugyanis otthon le kellett adnom a tanrendemet.

– *Húszévesen? Hogy fogadták a szülei akkor, hogy megjelent az életében Lengyel Péter?*

– Nem örültek neki, de elfogadták, először édesapám, aztán a mamám. Más volt a családtörténetünk, más volt Péter édesanyjának és nevelőapjának a politikai meggyőződése, ők ellenforradalomnak tartották '56-ot, mi forradalomnak. Készségesen együttműködtek a kádári politikával, a véres és lazább rendszerrel egyaránt. Mindez azonban Péterre nem vonatkozott, ő ugyanúgy gondolkodott Rákosiról vagy Kádárról, mint az én családom.

– *Két nagyon tehetséges fiatal életében akaratlanul is előfordulhat, hogy az egyik kioltja a másikat. A maguk esetében nem így történt.*

– Nem. De a házasságunk zátonyra futott. '62-ben házasodtunk össze, és '80-ban elváltunk, de gyakorlatilag már '72-től külön éltünk. Nálam maradt a négyéves Anna és a kétéves Zsuzsi. Föl sem merült, hogy Péter bármelyiküket magával akarta volna vinni, de abba bele is hasadt volna a szívem. Tény viszont, hogy nehezzé vált az életem, csapdába estem, kiszolgáltatottá váltam. Állásom volt, hivatásom volt és két kisgyerek testi-lelki biztonságát kellett biztosítanom. De nem is tudom miért, nagyon előre futottunk az időben...

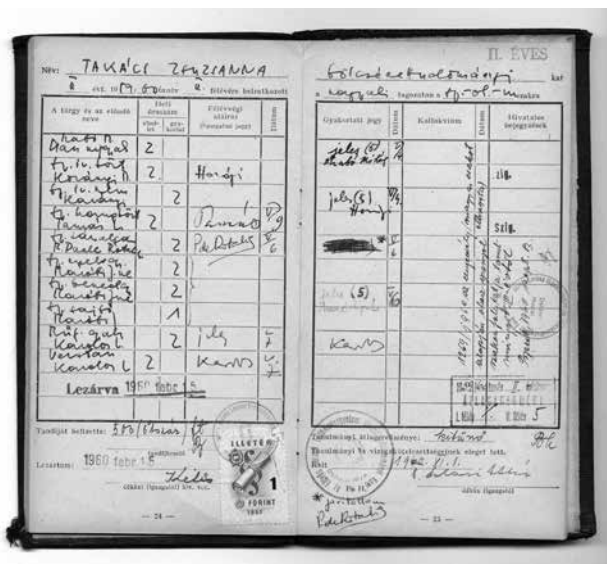
Az alapszigorlat után végül a magyar szakot otthagytam. Nem egyetlen, de döntő szempont volt az is, hogy Pándi Pál¹² halálra ijesztett. Az első szemináriumi óráján kijelentette, hogy az óráin bármit mondhatunk, de ha tudomást szerez róla, hogy valamelyikünk a folyosón az ellenforradalmat forradalomnak nevezi, annak vele gyűlik meg a baja. Másnap bementem a tanulmányi osztályra és engedélyt kértem Kékes elvtárostól,¹³ hogy egy másik oktatóhoz helyezzenek át, mert ütköznek az óráim. Ez meg is történt, de Pándi nem felejtett el, és továbbra is figyelemmel kísérte az életemet. Hiába jártam az apjához, Kardos Laci¹⁴ bácsihoz Székely Magdival, Tóth Judittal, Géher Istvánnal, Tótfalusi Istvánnal a műfordítás-gyakorlatok órákra, gyanús maradtam a szemében. Amikor hazajöttünk Kubából, összehalálok vele a folyosón. Megállított és megkérdezte, hogy vajon sikerült-e átne-

¹² Pándi Pál (1926–1987) Kossuth-díjas irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő.

¹³ Kékes Andor, ELTE Dékáni Hivatal, akiről többen is megemlékeztek. Lásd: „A káderesek és az egyetemi tanulmányi osztály hatalmassága (Kékes elvtárs!)” – Tüskés Tibor: Nép és irodalom, *Új Forrás*, 1996/9; illetve „Nem jártam be az órákra, és Kékes elvtárs, aki borzasztóan agilis volt, ebbe nem tudott belenyugodni” – Konrád György: Komótos bátorság, szép realizmus. Petri György beszélgetése, *Beszélő*, III/42., 1991. 10. 19., 40–44.

¹⁴ Kardos László (1898–1987) József Attila- és Kossuth-díjas irodalomtörténész, kritikus, műfordító.

velniük Kubában. Meghílt bennem a vér. Akkoriban Kínában már működtek az átnevelő-táborok, és sejtettük, mi történik ott.

– Vértagyasztó lehetett, még ha esetleg viccnek szánta is. Én 1986-ban jártam hozzá szemináriumra rövid ideig, visszagondolva nehéz elhinni, de mit sem tudtam politikai beágyazódásáról, csak egy bizonytalan, gyöttrődő, idős férfit láttam.

– Nemrég jelent meg a Magvető Tények és tanúk sorozatában a róla szóló dokumentumgyűjtemény, fia, Kardos András kiváló tanulmányával. De ha már Pándi Pált említettem, el-

lenpéldákat is akarok hozni. Sallai Géza¹⁵ tanáromat például, aki az olasz tanszéken tanított irodalmat. Még vendéghallgató koromban rábeszélte, hogy fordítsak modern olasz költőket. Neki is köszönhetem, hogy műfordító lettem. Kiállt mellettem akkor is, amikor meg akarták semmisíteni sikeres felvételimet apám '56-os magatartása miatt. Emlékszem, hogy a hír hallatán felmentünk Péterrel a Gellért-hegyre, sokáig ültünk a Citadella tövében egy padon. Ő vigasztalt, én vigasztalhatatlanul sírtam. Sallai Gézának és édesapám új és örült főnökének, aki a falat kaparta, ha valaki nem értett vele egyet, a magát József Attila barátjának kinevező Vértés Györgynek¹⁶ a közbenjárására végül felvettek, és a megsemmisítést megsemmisítették.

– Említette egyszer, hogy Péter és a saját édesanyja sorsa milyen párhuzamosságot rejtett, amire Maga különösen fogékony volt.

– Péter apja, Merényi Endre, gépészmérnök és kiváló amatőr fotós, munkaszolgálatosként szovjet hadifogságba esett, és tifuszban meghalt a háború vége felé. Édesanyja Péterrel együtt bujkált a nyilasok elől, volt, hogy egy szekrénybe rejtette el őket egy „utcalány” a nyilas razzia idejére. A háború után viszont beadta őt a Pikler Emmi¹⁷ elvei alapján működő Rákosi Mátyás Gyermeknevelő Otthonba.

– Az micsoda, gyerekotthon? Nem hallottam róla.

– Úgy tudom, hogy a pártvezetők gyermekei számára fenntartott otthon, ahova a holokauszt árváit és félárváit is befogadták. A gyerekek zöme itt járt iskolába, az oktatás és a gyereknevelési elvek meglehetősen ridegek volt.

– Értem, tehát az árvaság a kapocs.

– Magaráhagyottság és árvaságtapasztalat. A feldolgozás és kiutkeresés anyám miatt sem volt tehát ismeretlen terep számomra. Péter apjának egyik fotója alapján, az ő emlékére írtam a Némajátékban szereplő egyik jellegzetesen újhordas versemet. „Hullanak az eső szögei a földre. / Targonca áll a szenesbolt előtt. / A léptek a vízben rombuszokká

¹⁵ Sallai Géza (1926–2012) italianista irodalomtörténész, egyetemi tanár.

¹⁶ Vértés György (1902–1976) író, szerkesztő, könyvtáros.

¹⁷ Pikler Emmi (1902–1984) gyermekorvos, a csecsemő és kisgyermek fejlődésének és nevelésének szakembere.

nőnek. / A fák körül, a járdán két maroknyi föld. // Megállsz az eső golyózaporában. / Örök havával nincs egy kerítés / szikrázó napban. Lassan végigömlök / elszürkült arcodon a veríték.”¹⁸ A fotón szereplő targonca felidézte egy másik gyerekkori emlékemet. Anyám kezét fogva megyünk hazafelé a Petőfi Sándor utcában, amikor lecövekelek a rettenetes látvány előtt. (Az emlék végképp az agyamba íródott, amikor megismertem a Nietzsche örületét fellobbantó torinói ló történetét.) Nem sokkal a háború után történt, hogy a koksszal megrakott kocsit vonszolni képtelen, az ostorcsapások alatt meg-megrángó ló lecövekelt a házunk előtt. A földhöz szögezve álltam én is, a résztvétől és a rémületől bénultan, az volt az érzésem, hogy nem szabad elmozdulnom onnan, mert ha maradok, akkor van remény rá, hogy a kocsis abbahagyja az ütlegelést. A ló hasán felágaskodott a nemiszerve, döbbenet néztem, hogy vajon milyen kínzóeszközt helyeztek rá, és végül eltakartam a szememet, nem akartam volna tovább nézni, de képtelen voltam elszakadni a látványtól. Anyám alig tudott elvonszolni a színhelyről.

– *Megrázó, ahogy az emlékezet újra és újra bevilágítja az elhagyott, elveszett tereket, hiszen ez az archetipikusnak tűnő mozzanat a megkínzott lóval elvesztette a jelen idejét. Nincs többé „látásunk”, eltűnt a tapasztalatunkból a képe. De már többször említette Zsuzsa az újhaldasságot. Mit gondolt akkor erről, és ma milyen visszagondolni rá?*

– Pilinszky hatására gondolkodom elsősorban (jóllehet, őt nem tudom besorolni semmiféle iskolába), de Nemes Nagy Ágneséra is, az idézett versben különösen. „A léptek a vízben rombuszokká nőnek... a fák körül a járdán két maroknyi föld”. Ha nem tudnám, hogy én írtam, azt hinném, hogy egy Nemes Nagy-versből vett idézet. Költészet és grafika egyben; ahogyan a „lassan végigömlök elszürkült arcodon a veríték” Pilinszky hangját idézi.

– *Innen, időben és térben is messziről nézve ikonikusak azok a fotók is, amiket mutatott a kubai kint létükről. Szemet-jövőt eltakaró boldogság, ezt látom. Beszélne erről? Hogy jutottak ki, mit csináltak, hogy érezte magát és milyen volt visszajönni az „átnevelésből”? Volt átnevelés?*

– Szó sem volt átnevelésről, illetve a Pándi kívánta átnevelésről. Nem a kubai forradalom heve, hiszen az Batista ötvenes évekbeli véres diktatúráját követte, nem az újabb diktatúrába ájuló fordulat lepelt meg, hanem az életkedv, a zene és tánc szüntelen jelenléte az utcákon-tereken. Minden új volt, mindent először éltünk át. Budapestről indultunk, Prágában aludtunk a reptéri hotelben, aztán leszálltunk a kanadai Ganderban, a világ akkoriban legnagyobb repterén. Kanadában mínusz 21 fok volt, Havannában plusz 21. A kereskedelmi kirendeltség sofőrje vitt a hajdani Hilton, az akkorra már kissé lerobbant *Habana Libré*-be. Hirtelen, ahogyan Kolumbusz fogalmazott, „az emberi szem még sosem látta szépségű sziget”-én találtuk magunkat. Másnap, április 3-án, a felszabadulás előestéjén a követség fogadást rendezett a szovjet diplomatáknak és a kint dolgozó magyaroknak – így nekünk is. A fogadásra menet a folyosón rémült női hang ütötte meg a fülemet. „Jézusom, Tóni, ezek magyarok!”, és a fejével felénk intett. Hamarosan kiderült, hogy van ok a félelemre. A kereskedelmi kirendeltség végezte a megfigyeléseket, nem a követség; maga a nagykövet, Beck János merőben más nézeteket vallott. Minden kiküldött megfigyelendő személy is egyben. Kiderült, hogy a szálloda halljában elhelyezett postaládába dobott leveleket ellenőrzésünk érdekében először a kirendeltségre továbbítják.

– *Hogyan derült ki a postaláda titka?*

– Maga a kirendeltség vezetője, a keményvonalas Trauer elvtárs figyelmeztetett rá, hogy túl sokszor írok a szüleimnek. Ezen nem változtattam, és nem is lett belőle bajom. Az utca embere boldognak látszott, s aki nem volt az, rövid ideig még emigrálhatott az USA-ba. Lenyűgözően szépek voltak az emberek, gyönyörű kreol, fekete, ázsiai, mesztic arcok, lélegzetelállítóan karcsú férfiak és teltkarcsú nők. A Karibi-tenger és az Atlanti-óceán közelsége. Pánsíp, dobok, rumbatök, minden kocogtatásra, dobolásra alkalmas felületen izmos és für-

¹⁸ Egy fénykép alá (M. E. emlékére), in: *Némajáték*, Szépirodalmi, 1970.

ge, többnyire fekete ujjak. A szolgálatban levő milicistalányok hajukban az elmaradhatatlan csavarokkal, kezükben géppuskával álltak a lapos háztetőkön. A belváros ékszerboltjainak kirakatában, a luxuskirakatokban ott volt a *liquidación*, azaz felszámolás tábla, de működött világhírű mulató, a nemrég még az amerikaiakat szórakoztató Tropicana és működött a Copelia-fagyalaltozó. Ott fagyalaltunk mi is, ahol harminc évvel később Alea forgatta ikonikus *Eper és csokoládé* című filmjét. (A számtalan díjat kapott film főszereplője művész és meleg. A hatvanas években, éppen kintlétünk alatt indított kampányt ellenük a kubai vezetés.) Beültünk a Hilton éttermébe, ittuk a kólát, és ott állt az asztalunkon a Ron Anejo, a legjobb márkájú kubai rum. Hemingway-hősnek képzeltük magunkat. Áruhiány volt, jegyrendszer, mindent áthatott a demagógia, de a buszmegállóban a ki tudja, mióta meg nem érkező, ki tudja, mikor bedöcögő buszra várók ringó csípővel táncoltak a rögtönzött zenére. Ültünk az óceán partján, a Malecón¹⁹ széles kőpárkányán, néztük a kokszot és az élelmszert, magyar mirelit csirkét, lengyel sonkát, szovjet, román, bolgár dzsemet, és a ki tudja, mi mindent szállító hajók kirakodását. Kisétáltunk a mólóra. Elmentünk egy áruházba. Megálltunk a néhány kínai konzervet kínáló polc előtt; néztük az üres díszdobozokat, az első és második emelet művirág osztályának gazdag választékát. A bejáratnál megállított minket egy anyóka. „Maga zsidó?”, kérdezte Pétert, majd mint egy Szibilla hozzátette: „innen sosem jutnak haza”. Az időse nő egyike lehetett az Európából az Újvilágba érkező, menekülteket szállító hajó utasainak. Csakhogy a hajó nem köthetett ki Kubában. Viszont az akkor még fiatal nő talált valakit, aki segített neki a partrajutásban.²⁰

¹⁹ Hivatalos nevén Avenida de Maceo, 8 km hosszú part menti sétány Havannában.

²⁰ Az eltévedt zsoké, in: *A sóbálvány*, Magvető, 2017. „Másnap egy közeli nagyáruházba mentek szerencsét próbálni. Bejárták az épület alsó, középső és felső szintjét, de a változó színárnyalatú művirágszálakon és –sokrokon kívül nem találtak semmit. Kifelé menet azonban egy töpörödött anyóka állt elébük, és megszólította őket. Hallja, hogy magyarok, mondta, de vajon zsidók-e. A zavart igen és nem után közölte velük, hogy hiába reménykednek, többé nem jutnak haza. Ki-ki a

– *Ez is egy elképesztő történet. Mivel foglalkoztak odakint? Írt verseket?*

– Nem írtam egyetlen sort sem, tanítottam és tanultam. Az ütemezés egyébként úgy történt, ahogyan terveztük: egy év egyetemi lektorkodás Kubában, negyedév pedig Európában, majd a hazatérés. A részletek azonban sántítottak. Nem az egyetemen voltunk lektorok, hanem a John Reed nyelviskolában tanítottunk magyart. Diákjaink szakmunkás-továbbképzésre utaztak volna Magyarországra. A koncepció azonban, biztonsági okokból, időközben változott, aki albánul tanult, azt küldték, mondjuk, Csehszlovákiába, aki lengyelül, azt hozzánk, és így tovább. A cél az volt, hogy ne kerüljenek kapcsolatba a helyi lakosággal. A mi életünk sem úgy alakult, ahogyan hittük volna.

– *Ezzel nyilván mindenkit megtévesztettek, nagyszerű ötlet... Volt, aki mégis megtanult magyarul?*

– Egyetlenegy diák, Ángel Luis, aki nyelvzseni lehetett. Később, mint barátainktól hallottam, megtanult koreaiul is, és Kim Ir Szen műveit fordította spanyolra. Hazajövetelünk után jó húsz év múlva valamelyik villamoson találkoztam kubai diákokkal, és megkérdeztem, hogy tanulnak-e vagy dolgoznak-e itt nálunk. Azonnal mellettünk termett egy, nem is tudom, ki, felügyelő vagy instruktor, és megkért, hogy hagyjam abba a „faggatásukat”. Annyit még sikerült megtudnom tőlük, hogy kíséret nélkül nem járhatnak az utcán, és kizárólag a saját boltjaikban vásárolhatnak. De hogy visszatérjek kint tartózkodásunk részleteire. Az első néhány hét után át kellett költöznünk egy közeli mellékutca, egy volt garnizálló apró lakásába, mert, mint indokolták, több kiküldött felháborodott azon, hogy mind a ketten keresünk, és mindössze napi öt órát tanítunk. Új lakásunkban nem volt klímaberendezés, uszoda, nem írathattuk számlánkra a napi egy liter tejet, de hetente megrendelhettük az élelmiszert, egy mikrobusszal haza is szállították nekünk. Jártunk vidéken is a gyarmati időkben alapított Trinidadban,²¹ egyszer-egyszer céltaxival elmentünk Varaderoba,²² az „amerikaiak”, ahogyan mi mondjuk, hajdani nyaralóparadicsomába. Tolmácsoltunk egy Havannába látogató magyar kormánydelegációnak. (Komócsin elvtársnak, Csongrád megye „remének” éppen hasmenése volt, és egész úton a kezemet szorongatta izzadt tenyerével.)²³ ‘64 áprilisában, hazaindulásunk napján, és a kubai légierő lelőtte két saját gépét. Mi azonban sértetlenül landoltunk Prágában, és a fizetésünkből megtakarított pénzből egy negyedet alatt beutaztuk Európát. Rómában például a szegénykonyhán ebédeltünk, mellettünk egy háborús bűnös kanalizta a levesét. Borzongva néztem.

– *Hatalmas szabadságélmény lehetett ez az utazás a hatvanas évek első felében. Fel sem merült, hogy nem mennek haza?*

vérmeiséklete szerint vette a proféciát. Z.-t kiverte a hideg veríték, és csak évtizedekkel később fejtette meg a rejtélyt. Az idős asszony nyilván a St. Louis fedélzetén menekülők egyike volt. A Havannába érkező 930, más számítások szerint 963 utas közül annak idején (1939-ben) mindössze 29 kapta meg az engedélyt a kiszállásra, a többieket visszafordították a náci Európába.”

²¹ 1513-ban alapították, Hernan Cortés innen indult az aztékok elleni expedícióra.

²² Varadero, Kuba legismertebb tengerparti üdülőhelye, Havannától 100 km-re.

²³ Komócsin Mihály (1895–1978) segédmunkás, eladó, kommunista politikus, „Pol Pot megye első titkára”. A történet megjelenik a *Takarítóim távozása után* című novellában, in: *A sóbáloány*, Magvető, 2017. „Április harmadika volt, legnagyobb nemzeti ünnepünk előestéje, a szokásos fogadás, ahova az ösztöndíjasokat is meghívták. Egy nyájba tömörülve sorakoztunk a falnál, és vártuk kormánydelegációnk vezetőjének izzadt kézfogását. Tekintetemet végigfuttattam a hájas arcokon, a tétlenségtől bársonyos, pecsétgyűrűs ujjakon, a *guayabera* alatt feszülő sörhasakon, és elfogott a megrekedt idő, az otthonosság, a tragikus nemzettudat átérzésének deleje. A hajdani KISZ-vezető, Csongrád megye újságcimlapokról ismert *réme* sorra mindenkivel kezelt, hozzám érve egy pillanatra meg is állt, átkarolta a vállamat, és közölte, hogy vidéki körútján, a gyárlátogatáson társadalmi munkában a tolmácsa leszek.”

– Soha. Itt volt a családom, itt voltak a barátaink, itt beszéltek az anyanyelvemet. Hazajövetelünk után azonnal megpályáztam és elnyertem a spanyol oktatói állást a Közgázon. A jelentkezők közt én voltam az egyetlen, akinek spanyol diplomája volt.

– Az irodalmi „létezés” folytonosságát, az írást, miközben már tanított is, hogy tudta fenntartani, biztosítani?

– Műfordítottam, de nagyjából egy évig nem írtam. Péter viszont igen, ő kötetlenebb irodalmi állást keresett és talált is, az *Élet és Irodalom*nál. Ez segített is nekem, de meg is gátolt az „úgynevezett” irodalmi élet megismerésében. Jobbára postáztam a verseimet.

– Mégis, a levelekben feladott versek azért egy idő után személyes találkozásokat is jelentettek, nem? Milyen irodalmi kapcsolatai voltak, hiszen oly sokan éltek még, akikre ma már hiába áhítózna egy szó erejéig is!

– Nemes Nagy Ágneséknál találkoztam Mátyás Ivánnal, Mészöly Miklóssal, Ottlik Gézával. Velük együtt látogattuk meg Áprily Lajost Visegrádon. Szombat délelőttönként Füst Milánt hallgattam az egyetemen, egy alkalommal meg is hívott minket a lakására. Füst színes előadó és nagy bohóc volt – ahogyan Orbán Ottó írta: „a Hamletről beszélve mindig ugyanannál a sornál sírta el magát”. Várady Szabolcs pedig beszámolt a Füst lakásán tett különös látogatásról, ami részben és egészben egybeesik az általunk is tapasztalt rituálékkal (már, ami a köpöcsészes sűrű használatát és a feleségéhez intézett, az ebédre vonatkozó száraz és lényegi utasítást illeti, amivel látogatójának az audienca végét is jelezte). De sokszoros szerkesztőm volt Kormos István, Lator László, Rába György, Réz Pál, Juhász Ferenc és mások. Egyetlen és ismétlődő rossz tapasztalatom Vas Istvánhoz fűződik. A Szépirodalminál hevert egy év vagy fél év óta a *Némajáték* kézírata. Egy szép napon végül behívott magához Vas. „Örülök, hogy megismerhetem”, kezdte, „elolvastam a kéziratot, egy vesszőt nem tudnék változtatni rajta”. Hamar lehervadt azonban az arcomról a mosoly, amikor hozzátette: nézze, maga már férjnél is van, szüljön gyereket. Sejtettem, hogy az *Újhold* szerzőkörének, illetve a szerkesztőinek szól a megjegyzése, akikkel hadilábon áll, de szó, ami szó, összetörve és végtelenül megalázottan jöttem el tőle. Csaknem szó szerint az történt velem, ami Tandori Dezsővel. Neki ugyan nem javasolta, hogy szüljön gyereket, de éppúgy fejére olvasta az unalmas jambusokat, az elődők által kitaposott úton járást, mint nekem. „De te már ne ácsingózz új elemre, / Még ritmikában sem. Jobb, ha beéred / A jó öreg jambussal – nemzedékek / Tapostuk ki a számotokra, míg / Kényelmes nem lett, mint puha saru.” Olyannyira, hogy egy ideig azt hittem, nekem szól a Vojtina-levél,²⁴ holott, mint kiderült, Dezsőt oktatta ki. Néhány éve Földényi F. László írt a Vassal való első szigligeti találkozásáról az *ÉS*-ben.²⁵ Az ő leírása egybevág az én megalázás-történetemmel. Tóth Krisztinát, mint egy nyilatkozatában említi, úgyszintén gyerekszülésre biztatta versírás helyett. Második konfliktusunk nem a nyílt szintéren játszódott. Weöres Sándor javaslatára és a Helikon Kiadó kezdeményezésére, eredetiből és formahűen lefordítottam Keresztes Szent János összes verseit.²⁶ A könyvnek sikere lett, és azonnal elfogyott. A karácsonyi könyvbemutatóra azonban nem hívott meg az Írószövetség.

– Ez tényleg nagyon furcsa. De honnan érkezett akkor elismerés?

– A várt vagy váratlan fórumokon megjelent méltatásokból, az év műfordítói díjának, a Forintos-díj nekem ítéléséből, a vatikáni sajtóban megjelent recenzióból. Abból, hogy a spanyol lovagrend tagja lettem. Hogy Ávilában a világ mindenféle nyelvű fordításai mellett ott van az én magyar fordításom is. És a szóban elmondott „megtérés”-történetekből.

²⁴ Vojtina legújabb levele egy ifjú költőhöz, in: Vas István: *Összegyűjtött versek 1–3.*, Holnap, 2000–2005. Lásd még: „Vagy ha korszerű szabadverset írsz, / Olyankor sem kell átallnod, titokban / Eljambizálni. Mert e jól bevált / Mértékből néhány elrejtett ütem / Elég, s a nosztalgia gombnyomásra / Bejön, mint fősláger a wurlitzerben.”

²⁵ Földényi F. László: *Egy Ottlik-dedikáció története, Élet és Irodalom*, 2018. december 19.

²⁶ *A lélek éneke*, Helikon, 1988.